

LBRIS

We know
books

literaturi migrante

Z9Magazine

2.2021

Rosi Braidotti, Estetica nomadă &

Nici migrantă, nici exilată: feminista ca nomadă / 6

Traducere de Cătălina Stanislav

Nishat Awan, Diferență și apartenență / 20

Traducere de Ilinca Pop

Zadie Smith, Despre optimism și deznădejde / 30

Traducere de Cătălina Stanislav

Nina Glick Schiller, Linda Basch & Cristina Blanc-Szanton, Către o definiție a transnaționalismului / 36

Traducere de Cătălina Frâncu

Gloria E. Anzaldúa, Scrisul: un mod de viață / 42

Traducere de Ruxandra Gidei

Edward W. Said, Reflecții despre exil / 54

Traducere de Deniz Otay

Chimamanda Ngozi Adichie, din *Observații despre suferință* / 66

Traducere de Cătălina Frâncu

Maria Lugones, Atitudinea jucăușă, călătoria între „lumi” și percepția iubitoare / 72

Traducere de Deniz Otay

Solmaz Sharif, din *Look: Poems* / 88

Traducere de Florentin Popa

Xiao Yue Shan / 96

Traducere de Ilinca Pop

Mary Jean Chan, din *Flèche* / 100

Traducere de Ania Radu

Kayo Chingonyi, din *Kumukanda* / 106

Traducere de Ruxandra Gidei

Raed Wahesh / 108

Traducere de Krista Szócs /

Xuan Juliana Wang, Leacuri naturale pentru dureri trecătoare / 116

Traducere de Ruxandra Gidei

Akwaeke Emezi, Bine ai venit / 122

Traducere de Cristina Alexandrescu

Philip Ó Ceallaigh, Clopoței în aer limpede / 130

Traducere de Ruxandra Gidei

Leila Aboulela, Băiatul de la șaormerie / 134

Traducere de Alexandra Turcu

Dina Nayeri, Pivnița / 144

Traducere de Daniel Coman

Estetica nomadă

Poliglotul nomad practică un stil estetic bazat pe compasiune vizavi de incongruențele, repetițiile și caracterul arbitrar al limbajului cu care lucrează. Pentru poliglot, scrisul e un proces de desfacere a stabilității iluzorii a identităților fixe, bula de siguranță ontologică care vine din familiaritatea cu un teren lingvistic s-a spart. Poliglotul își expune siguranța falsă: el/ea e Cassandra din romanul Christei Wolf: „Până acum, tot ce s-a abătut asupra mea a atins o coardă sensibilă. Acesta e secretul care mă cuprinde și mă ține întregă: e ceva din toată lumea în mine, așadar n-am aparținut complet nimănui și am înțeles până și ura lor pentru mine”¹. Acest tip de scris e despre decuplarea naturii sedentare a cuvintelor, destabilizarea înțelesurilor cunoscute, deconstruirea formelor fixe ale conștiinței.

În acest sens, scriitorii pot fi poligloți în cadrul aceleiași limbi; poți vorbi engleză și poți scrie în mai multe feluri de engleză. Ce au făcut, până la urmă, marii moderniști, ca Virginia Woolf, Gertrude Stein sau – cel care îmi place cel mai puțin – James Joyce, dacă nu să inventeze un nou dialect englez? Ce altceva fac Alice Walker și Toni Morrison, dacă nu reinventează granițele citadelei care a fost engleza? A deveni poliglot în limba maternă: asta înseamnă scrisul. Françoise Collin, teoreticiană și scriitoarea feministă jumătate belgiană, jumătate franceză, acum stabilită la Paris, a inventat expresia „bimmigrée blanche” – imigrantul alb – pentru a descrie condiția oamenilor care tranzitează limba cea mai familiară lor; în cazul ei, între limba franceză din Belgia și cea din Franța continentală. Singularitatea, dacă nu singurătatea, imigranților albi poate fi imensă.

Fascinația față de solitudinea spațiilor goale poate părea afectată și poate chiar să aducă o nuanță de chic radical. Totuși, îmi mențin părerea că acest tip de estetică nomadă se opune politicii rezistenței periferice față de formațiunile hegemonice. În alte cuvinte, nu cred că poți separa problema stilului de alegerile politice. Parte integrantă a acceptării economiei transnaționale postmoderne în care trăim e această elaborare de stiluri și forme de reprezentare care se pliază pe situația noastră istorică.

Nomadismul: progresie vertiginoasă spre deconstruirea identității; molecularizarea sinelui. Așa cum spune Trinh T. Minh-ha: „A scrie înseamnă a deveni. Nu a deveni scriitor (sau poet), ci a deveni intranzitiv. Nu când scrisul adoptă discursuri sau politici prestabilite, ci atunci când își trasează singur liniile evaziunii”². Scriitorul nomad, poliglot, disprețuiește comunicarea obișnuită; ambuteiajul de înțelesuri care așteaptă să fie admise la poartă

1 Christa Wolf, *Cassandra*, Londra: Virago Press, 1984.

2 Trinh T. Minh-ha, *Woman, Native, Other*, 19.

crează o formă de poluare care e numită „bun-simț”. Scrisul nomad își dorește, în schimb, deșertul: zone de liniște, între cacofonii oficiale, flirtând cu actul radical de non-apartenență, de a te situa în afară. Colette, în *La Vagabonde*, a zis-o odată și pentru totdeauna: „Personne ne m’attend, moi, sur une route qui ne mène ni à la gloire, ni à la richesse, ni à l’amour”³.

Scrisul nu e numai un proces constant de traducere, ci și o succesiune de adaptări la diverse realități culturale. Nicole Ward Jouve, teoreticiană literară britanică, născută în Franța, care a scris mult despre Colette, ridică foarte bine această problemă, înainte să vorbească despre propriul său multiculturalism⁴. Această sarcină dificilă se traduce prin nevoia de a desena hărți, într-o manieră mobilă. Ca stil intelectual, nomadismul constă nu atât de mult în a nu avea adăpost, ci în a fi capabil să-ți recreezi casa oriunde⁵. Nomadul duce cu el/ea bunuri esențiale oriunde merge și poate să-și repună bazele oriunde.

Cred că multe din lucrurile pe care le scriu sunt cartografieri, adică un soi de amenajare peisagistică intelectuală care îmi dă un orizont, un cadru de referință după care să mă orientez, după care să mă mișc și să-mi așez propriul cort teoretic. Nu din întâmplare, așadar, imaginea hărții sau a facerii unei hărți e atât de prezentă în textele mele. Frecvența metaforei spațiale exprimă simultaneitatea statutului nomadic și nevoia de a trasa hărți; fiecare text e ca un spațiu de camping: urmărește locuri în care am fost, în peisajul schimbător al singularității mele.

Lipsa de adăpost ca o condiție aleasă exprimă și ea alegerea unei forme situate de eterogenitate, pe care tind să o afișez în stilul meu (vezi „The Re-figuration of the Subject”). E de mirare, atunci, că fiecare text pare să pornească din celălalt, printr-un proces de acumulare treptată? Gândirea mea se dezvoltă tot adăugând mici bucați sau scipiri de perspective colorate pe o pânză deja existentă. Pentru că cred în pași succesivi, uneori procesul mă depășește și ideile cresc ca niște amibe uluitoare, spre surprinderea și încântarea mea⁶.

Nomadul și cartograful merg mână în mână, pentru că împart o nevoie situațională – exceptând faptul că nomadul știe să citească hărți invizibile, sau hărți scrise în vânt, pe nisip și pe pietre, în floră. Bruce Chatwin, globe-trotterul scriitor, expune în mod admirabil în

3 Colette, *La Vagabonde Colette*, 1920; reprintat, Paris: Albin Michel, Livres de Poche, 1983), 26. Citat tradus în română ca: „Nimeni nu mă așteaptă pe un drum care nu e nici spre glorie, nici spre bogăție și, cu siguranță, nici spre iubire.”

4 Nicole Ward Jouve, *White Woman Speaks with Forked Tongue: Criticism as Autobiography*, Londra și New York: Routledge, 1991.

5 Îi sunt recunoscătoare lui Mieke Aerts pentru că mi-a arătat acest punct de vedere, în tren spre Kassel, Germania; ce loc mai potrivit pentru un comentariu atât de perspicace?

6 Îi sunt recunoscătoare Patriciei Yaeger și lui Naomi Schor care, destul de independent una față de cealaltă, mi-au adus în atenție acest punct de vedere. Îi rămân în mod special îndatorată celei din urmă pentru că mi-a sugerat această expresie.

cartea lui, *The Songlines*⁷, măsura în care pentru romi, aborigenii australieni și alte triburi identitatea nomadă constă în memorarea poeziei orale, care e o descriere elaborată și exactă a teritoriilor care trebuie să fie traversate în călătoria interminabilă a nomadului. O geografie totemică marchează genul ăsta de identitate. Deșertul e o hartă imensă de semne pentru cei care știu să le citească, pentru cei care merg fluierând prin sălbăticie.

În *Orașele invizibile*⁸, Italo Calvino, scriitorul italian care și-a petrecut majoritatea vieții la Paris, îl are pe eroul lui, Marco Polo, care își etalează abilitățile de memorare a unor hărți imperceptibile. Marco Polo citește tabla de șah pe care joacă cu Kublai Khan. Pornind de la o zgârietură mică în lemnul tablei, e capabil să-i reconstruiască genealogia, reconstituind speciile de copaci din care a fost creată, originea și structura, până la tipul de meșteșug care a fost folosit. Harta e invizibilă sau, mai degrabă, e disponibilă doar pentru cei care au fost învățați să deslușească mesajele scrise cu cerneală simpatică.

Luce Irigaray, o filosofă născută în Belgia, însă care trăiește în Franța ca imigrantă în cadrul aceleiași limbi și care e cel mai apreciată și înțeleasă în Italia (unde fostul partid comunist a desemnat-o consilier politic) notează cu atenție în cele mai noi cărți ale sale locul și data în care a scris fiecare articol. Îi apreciez precizia cartografică și o privesc ca pe un soi de etică situată: politica localizării aplicată scrisului.

Dacă aș fi făcut același lucru pentru articolele din acest volum, ar fi trebuit să notez locuri ca: Jyväskylä, în centrul Finlandei, Melbourne, în Australia de Sud-Vest, Verona, în Nordul Italiei, Utrecht, în centrul Olandei și așa mai departe. Acest mod de a scrie implică și conversații și schimburi cu alte entități transmobile, străini fără de care viața intelectuală din multe metropole ale lumii s-ar termina: americanii din Paris; olandezii, italienii, canadienii și australienii de peste tot; afro-americanii, afro-belgienii și parizienii evrei; britanicii din fostele colonii, palestinienii și israelienii.

Remarcabile între acești intelectuali nomazi sunt feministele - care formează nucleul aceluși contingent despre care Alice Jardine a scris atât de elocvent⁹. Sunt destul de uimită de câte femei din contexte culturale mixte cunosc, femei implicate activ în mișcarea feministă; din experiența mea, mișcarea a oferit stabilitate în condiții și contexte schimbătoare. Uneori cred că acest mix de intelectuali radicali e ceea ce marchează o nouă epocă și că acest gen de mobilitate a scăzut între timp. De exemplu, Nancy Huston - o englezoaică canadiană care s-a stabilit cu bine în limba franceză ca apoi să devină o eseistă și o romancieră prolifică - și romanciera francezo-algeriană Leïla Sebbar au scris cu tandrețe despre mixul multicultural care i-a caracterizat pe majoritatea colegilor și prietenilor¹⁰ lor intelectuali din Paris în anii

7 Bruce Chatwin, *The Songlines*, Londra: Picador, 1988.

8 Italo Calvino, *Le città invisibili*, Torino: Einaudi, 1972.

9 Alice Jardine, „Pre-Texts for the Transatlantic Feminist,” *Yale French Studies* (decembrie 1981), 220-36.

10 Leïla Sebbar și Nancy Huston, *Lettres Parisiennes*, Paris: Barrault, 1986.

șaptezeci. Putem oare să spunem același lucru despre anii nouăzeci?

Aș vrea să menționez și că eseurile strânse aici au trecut prin câteva dislocări până la publicarea lor propriu-zisă: multe dintre ele au văzut lumina zilei în reviste dedicate minorităților, în reviste de Women's Studies sau în acea zonă ciudată a mainstreamului editorial, cunoscută drept „numărul special feminist”. Toate au fost publicate în alte țări decât cea în care locuim eu în momentul respectiv. Uneori cred că până și alegerea mea de poziționare în interiorul domeniului de Women's Studies e o reflecție a dorinței mele pentru nomadism, adică dorința mea de a suspenda orice atașament față de discursurile bine înrădăcinate. Tind să văd Women's Studies ca pe o nouă frontieră, iar discursurile dominante mă neliniștesc (vezi „Women's Studies and the Politics of Difference”). Poate că toți nomazii au o afinitate către minorități? O să revin asupra acestei chestiuni.

Ce a mai devenit clar în ultimii ani e că fără astfel de dislocări geografice nu aș fi putut să scriu deloc – și ceea ce scriu nu e literatură de călătorie. Dar simt o afecțiune specială pentru locurile de tranzit care au legătură cu călătoriile: lounge-urile din stații și aeroporturi, tramvaie, autobuze de transfer, zone de check-in. Zonele de trecere, unde toate legăturile sunt suspendate, iar timpul se dilată și devine un soi de prezent continuu. Oaze ale non-apartenenței, spații de detașare. No-(wo)man's lands¹¹.

Poate că acesta e motivul pentru care spațiile deschise, publice, de tranziție, sunt locuri preferate de artiștii contemporani pentru creație¹². La „Decade Show”, care s-a ținut la New Museum of Contemporary Art din New York, în 1990, artista Martha Rosler a expus o instalație numită „In the Place of the Public (1983-1990)”, care consta în fotografii mari ale unor locuri de tranziție, de trecere, mai ales lounge-uri din aeroporturi și benzi de bagaje, însoțite de comentariile extinse ale filosofului marxist Henri Lefebvre. În viziunea lui Rosler, spațiile publice sunt locuri care marchează ritualuri de trecere și devin obiectul unor imperative specifice din punct de vedere cultural, cum ar fi orarele, ritmurile de producție, sensuri permise sau interzise, procesele de încărcare și descărcare, ariile de tranziție și spațiile de tranzacție. Spațiul e o noțiune abstractă guvernată de logica economiei de piață și, ca atare, e „permeată de relații sociale.” Marele merit al artei lui Rosler constă în faptul că a reușit să reprezinte ambele aspecte ale acestor zone de tranzit: atât valoarea lor instrumentală, cât și anonimitatea lor ciudat de seducătoare. Lounge-urile din aeroporturi sunt locuri prin care poți să treci „fără să-ți înregistrezi trecerea”; ca atare, sunt un microcosmos al societății contemporane, care poate la fel de bine să fie postindustrială, dar cu toate acestea expune o formă de agresiune capitalistă mai pură, adică mai crudă ca oricând.

11 Joc de cuvinte care înseamnă țara nimănui. (n. trad.).

12 Îi sunt recunoscătoare lui Juul Hymans, de la Radio Mundo, pentru că m-a ajutat să formulez acest argument.

Instalațiile expuse în spații publice, în zone de trecere, sunt și ele importante pentru arta altor artiști contemporane. De exemplu, ar fi panourile imense ale Barbarei Kruger, strategic plasate în intersecții mari din centrul metropolelor lumii vestice. Ele anunță: „We don't need another hero”¹³ și „Surveillance is their busywork”¹⁴ cu o forță care-ți taie răsufierea¹⁵. Azi, în zilele descompunerii postindustriale a spațiului urban, artiști și artiste ca Kruger reușesc să-i redea operei de artă valoarea monumentală care obișnuia să-i fie prerogativ, păstrându-i, în același timp, natura angajată politic. Mesajele contondente sunt și tonice, din cauza nuanței feministe puternice, a umorului lor și a frumuseții pure.

În mod similar, panourile electronice ale lui Jenny Holzer pâlpâie chiar deasupra orizontului infestat de reclame al orașelor noastre și redau mesaje de conștientizare puternic politizate: „Money creates taste”¹⁶, „Property created crime”¹⁷, „Torture is barbaric”¹⁸ etc. Holzer¹⁹ folosește și spațiile din aeroporturi, mai ales panourile de informații de la benzile de bagaje, pentru a transmite mesaje uluitoare ca, de exemplu, „Lack of charisma can be fatal”²⁰, și mesaje ironice ca „If you behaved nicely, the communists wouldn't exist”²¹ sau „What country should you adopt if you hate poor people?”²²

Rosler, Kruger și Holzer sunt câteva exemple perfecte de artiste postmoderne, perspicace și non-nostalgice care apropiază spațiile publice în scopuri creative și politice. În mâinile lor, zonele de tranzit și de trecere devin echivalente contemporane ale unui deșert, nu doar din cauza solitudinii imense și alienante care le caracterizează, dar și pentru că sunt marcate puternic de semne și panouri care indică o multitudine de posibile direcții, la care artista o adaugă pe a ei, neașteptată și disruptivă.

Spațiul urban este, așadar, o mare hartă care are nevoie de o descifrare specială și o interpretare a competențelor; în mâinile acestor artiste, orașul devine și text, un artefact de semnificație. Brunhilde Biebuyck (o belgiană născută în Zair, care n-a trăit niciodată în Belgia, a trăit peste tot în Statele Unite, inclusiv patru ani în New York City, a devenit etnolog și s-a stabilit, în final, în Franța) și Mihaela Bacou (născută în România, din părinți macedonieni-latini, a trăit în Grecia și apoi s-a stabilit la Paris ca cercetătoare) au creat o

13 „Nu avem nevoie de un alt erou” (n. trad.).

14 „Supravegherea e preocuparea lor” (n. trad.).

15 Barbara Kruger, *We Won't Play Nature to Your Culture*, Londra: I.C.A., 1983; *Love for Sale*, New York: Harry M. Abrams, 1990; „No progress in pleasure,” în Carole S.Vance, ed., *Pleasure and Danger*, Boston: Routledge and Kegan Paul, 1984.

16 „Banii creează gust” (n. trad.).

17 „Proprietatea a creat crime” (n. trad.).

18 „Tortura e barbară” (n. trad.).

19 Jenny Holzer, New York, Solomon R. Guggenheim, 1988.

20 „Lipsa de charismă poate fi fatală” (n. trad.).

21 „Dacă te-ai fi purtat frumos, comuniștii n-ar fi existat” (n. trad.).

22 „Ce țară ar trebui să adopți dacă urăști săracii?” (n. trad.).

colecție impresionantă de artă murală ștanțată de pe pereții Parisului. Într-un articol la care au colaborat în legătură cu această colecție, subliniază expresivitatea orașului, rezonanța acustică – densitatea stratificată a mesajelor pe care le transmite²³.

Spațiile publice ca locuri creative scot în evidență, așadar, un paradox: sunt și pline de semnificație, dar și profund anonime; sunt spații ale tranziției detașate, dar și zone ale inspirației, ale perspicacității vizionare, și de eliberare a creativității. Experimentul muzical al lui Brian Eno, *Muzică pentru aeroporturi*, demonstrează foarte bine același lucru: e o apropiere creativă a inimii moarte a zonelor ușor halucinante care sunt spațiile publice²⁴. Artiștii nu sunt singurii, totuși, care sunt preocupați de zonele de tranzit.

Odată, când am aterizat pe Aeroportul Internațional din Paris, am văzut toate aceste spații de trecere ocupate de imigranți din diverse părți ale fostului Imperiu Francez; ajunseseră, dar nu aveau voie să intre, așa că și-au întins corturile în aceste zone de tranzit de lux, așteptând. Inima moartă și panoptică a noii comunități europene îi va examina și nu îi va lăsa să intre cu ușurință; e aglomerat la margini, iar să nu aparții poate fi un iad²⁵.

Nici migrantă, nici exilată: feminista ca nomadă

12

Intellectualul nomad poliglot din Europa de azi trebuie să ne dea de gândit în legătură cu utilizările excluzionare și etnocentrice ale noțiunii de Comunitate Europeană Comună (vezi „United States of Europe or United Colors of Benetton?”) și în legătură cu reprezentările unei așa-zise identități europene intranaționale. Dintre imaginile alterității interculturale care există astăzi, voi discuta despre exilat și migrant – înainte să revin la nomad.

Încă din 1938, Virginia Woolf ridică următoarea problemă: „Ca femeie, nu am o țară, ca femeie, nu vreau o țară, ca femeie, țara mea e lumea întreagă”²⁶. Identificarea identității feminine cu un soi de exil planetar a devenit de atunci un topos al studiilor feministe, cu scriitoare ca Hélène Cixous²⁷, născută în Algeria, evreică din Paris, și belgiano-franțuzoaica

23 Deși colecția actuală de slide-uri rămâne, din păcate nepublicată, opera a fost reprezentată în Brunhilde Biebuyck și Mihaela Bacou, eds., „Paroles Urbaines,” *Cahiers de littérature orale*, nr. 24, 1988.

24 Brian Eno, *Music for Airports*, EG Records EEG CD 17.

25 Vreau să-i mulțumesc lui Christien Franken pentru că ne-a donat această expresie. E un citat de Anne Aronson și Diana L. Swanson, “Graduate Women on the Brink: Writing”. as ‘Outsiders Within,’ “Women’s Studies Quarterly”, nr. 3 și 4, 1991, 165.

26 Virginia Woolf, *Three Guineas*, 1938; reprint, Londra: Penguin, 1978.

27 Hélène Cixous și Catherine Clément, *La jeune née*, Paris: U.G.E., 1975.

Această metaforă a exilului, însă, nu mă satisface pe deplin: să fii „un cetățean al lumii” poate suna promițător inițial, dar poate să fie și o tactică evazivă. De parcă tot ce au în comun toate femeile e sentimentul lipsei lor de adăpost, de țară, de un punct de ancorare comun. Nu mă satisface nici ca diagnostic al statutului femeilor în 1993, nici ca viziune a posibilului lor rol în viitor. Bazându-mă pe noțiunea de „politică a localizării” a lui Adrienne Rich, cred că generalizările despre femei ar trebui înlocuite de atenție și respect față de diferențele dintre femei. Așa cum spune și Alice Walker²⁹ în răspunsul pe care i-l adresează Virginiei Woolf: nu cumva această detașare nonșalantă constă în privilegiul castei și al culorii albe? Ce ar putea să însemne asta pentru oamenii care nu au avut niciodată o casă sau nu își amintesc de o țară natală, ca Phillis Wheatley pe plantație, în Statele Unite? Nu cumva această metaforă pretențioasă a exilului planetar e foarte etnocentrică? La acest sfârșit de secol, când Europa și alte părți ale lumii se confruntă cu problema refugiaților din Est și Sud și cu tot felul de mișcări ale populației departe de țările natale distruse de război, probleme ca exilul, dreptul de a aparține, dreptul de a intra în țară sau dreptul la azil sunt prea serioase ca să fie transformate într-o metaforă pentru un nou ideal.

În această privință, e important să redăm rolul unei „politici a localizării” funcției politice radicale pentru care a fost menită. Se referă la practica dialogului între multe genealogii feminine concrete. O localizare, în sensul pe care îl folosește Rich, e o noțiune geopolitică, dar și o noțiune care poate fi mediată numai de limbaj și, prin urmare, să fie obiectul relațiilor imaginare. Așadar, deși împărtășesc atât îngrijorarea pe care o exprimă Caren Kaplan în analiza ei transnațională a acestei noțiuni³⁰, cât și nevoia ei de a folosi politica localizării pentru a critica modelele hegemonice dominante, vreau să argumentez și că nu există relație socială nemediată de limbaj și lipsită de orice fel de construcții imaginare. În acest sens, o practică postmodernistă radical feministă necesită ca atenția să fie acordată atât identității ca set de identificări, cât și subiectivității politice, înțelese ca misiune de căutare a unor spații de rezistență.

Pe lângă exil, o altă figurare pe care vreau să o evoc e cea a migrantului. Migrantul/a nu e exilat/ă: el/ea are o destinație clară: merge dintr-un punct în spațiu spre altul, cu un scop foarte clar. Europa de azi e o entitate multiculturală; fenomenul migrației economice a creat în fiecare oraș european un set de „subculturi” străine, în care femeile joacă, de obicei, rolul străjerului loial al culturii materne. Nu cred că există legături între intelectuale „albe” și multele „străine domestice” care locuiesc în Europa de azi. Această problemă e cu atât mai urgentă într-un moment în care rasismul și xenofobia devin tot mai pregnante și ideologiile

28 Luce Irigaray, *Ce sexe qui n'en est pas un*, Paris: Minuit, 1977.

29 Alice Walker, *In Search of Our Mothers' Gardens*, Londra: The Women's Press, 1984.

30 Caren Kaplan, „The Politics of Location as Transnational Feminist Critical Practice,” în Caren Kaplan și Inderpal Grewal, *Scattered Hegemonies*.

naționaliste renasc. Migrantul e într-o legătură strânsă cu structura de clasă; în cele mai multe țări, grupurile de migranți sunt cele mai dezavantajate. Migrația economică stă în centrul noii stratificări de clasă din comunitatea europeană de azi. La polul opus, exilul e adesea motivat politic și nu coincide prea des cu clasele de jos; cât despre nomad, ea/el e de obicei în afara clasificării, un soi de unitate fără clasă.

Imaginea nomadului se opune imaginilor migrantului și a exilatului. Termenul „nomad” nu înseamnă fără adăpost și nu vine nici de la ideea de strămutare compulsivă; e, mai degrabă, o figurare a unui gen de subiect care a renunțat la toate ideile, dorințele sau nostalgiile pentru stabilitate. Această figurare exprimă nevoia existenței unei identități alcătuite din tranziții, schimbări succesive și coordonate, fără și împotriva unei unități esențiale. Subiectul nomad, totuși, nu e cu totul lipsit de unitate; modul lui sau al ei e unul definit, tiparele sezoniere de mișcare pe rute oarecum fixe. E o coeziune generată de repetiții, mișcări ciclice, strămutări ritmice. În acest sens, o să-l iau pe nomad ca prototip pentru „bărbatul sau femeia ideilor”³¹, așa cum spune Deleuze, a fi intelectual nomad presupune traversarea unor granițe, presupune să continui să mergi, indiferent de destinație. „Viața nomadului e intermezzo-ul...El e vectorul deteritorializării”³².

Nomadul realizează tranzițiile fără un scop teleologic; Deleuze dă și un exemplu pentru acest mod nomadic de figurare: „rizomul”. Rizomul e o rădăcină care crește sub pământ. Prin extensie, e „de parcă” modul rizomatic explică gândirea non-falocentrică: secretă, periferică, care se răspândește, spre deosebire de ramificațiile verticale și vizibile ale arborilor de cunoaștere vestică. Prin extensie, rizomul înlocuiește o ontologie politică nomadă care, nu foarte diferită de „cyborg-ul” Donnei Haraway (vezi „Re-figuring the Subject”), oferă baze mobile pentru o viziune postumană a subiectivității.

Conștiința nomadă e, totodată, și o poziție epistemologică. În scrierile ei din domeniul științei contemporane, Isabelle Stengers remarcă rolul jucat de „conceptele nomade” în epistemologia postmodernă³³. Conform lui Stengers, conceptele sunt nomade pentru că au capacitatea de se transfera dintr-un discurs științific în altul, într-o estompăre a granițelor care e privilegiul istoric deosebit al științei contemporane. Propagarea transdisciplinară a conceptelor are efecte pozitive, ceea ce înseamnă că permite multiple interconexiuni și transmigrări ale noțiunilor, în principiu de la științele „grele” spre cele „ușoare”. Trebuie doar să ne gândim la bogățiile unei noțiuni precum „complexitatea” pentru a aprecia rezonanța metaforică dobândită de unele concepte științifice din cultura contemporană. Pe de altă parte, această formă de nomadism conceptual produce, potrivit lui Stengers, un exces de metafore și, deci, confuzie, lucru împotriva căruia se poziționează clar. În cea mai non-nomadă manieră, o manieră atât de tipică gândirii franceze poststructuraliste, Stenger

31 Dale Spender, *Women of Ideas and What Men Have Done to Them*, Londra: The Women's Press, 1982.

32 Gilles Deleuze and Felix Guattari, *Nomadology: The War Machine*, New York: Semiotexte, 1986.

33 Isabelle Stengers, *D'une science à l'autre; Des concepts nomades*, Paris: Seuil, 1987.